

RUŠEVINE CRKVE SVETOG IVANA U UZDOLJU KOD KNINA

Ljubomir Gudelj, viši kustos
Muzej hrvatskih arheoloških spomenika
HR - 21000 Split, S. Gunjače b.b.
ljubomir.gudelj@st.t-com.hr

UDK: 904: 726.54 (497.5 Knin, Uzdolje)
904: 726.8 (497.5 Knin, Uzdolje)
izvorni znanstveni rad
primljeno: 1. 12. 2005.
prihvaćeno: 15. 12. 2005.

Autor donosi rezultate istraživanja provedenih tijekom 2001. i 2002. godine u Uzdolju kod Knina, na glavici gdje se nalaze ostaci otprije poznate srednjovjekovne crkve danas okružene pravoslavnim grobljem. Lokalitet je veoma često spominjan u arheološkoj literaturi zbog nalaza natpisa kneza Muncimira, pri čemu se, na temelju lokalne predaje, pisalo o crkvi sv. Luke. Zatečeni građevni ostaci potvrđuju podatak iz pisanog povijesnog vrela, te svjedoče da je riječ o ranosrednjovjekovnoj crkvi sv. Ivana obnavljanoj godine 1458.

Istraživanje unutrašnjosti crkve i dijela njezina okoliša ispunjenoga kasnosrednjovjekovnim grobovima od kojih su neki obilježeni stećcima, dovelo je do novih spoznaja o tlocrtu, vremenu i načinu gradnje. Osim toga, istražena su 32 groba, te su prikupljeni vrijedni nalazi, među kojima se ističu ulomak antičkog miljokaza, dijelovi predromaničkoga crkvenog namještaja, primjerci kasnosrednjovjekovnih naušnica i prstena te novca Ludovika I. Anžuvina. Ostaci četiriju predromaničkih ansambala, različitih po izboru i načinu obradbe geometrijskih motiva, otkrivaju da je građevina nekoliko puta obnavljana tijekom srednjeg vijeka. Ta činjenica otvara i pitanja o izvornom porijeklu pojedinih ulomaka kamenog namještaja.

Nakon iskapanja i dokumentiranja zatečenog stanja ostaci crkve su konzervirani, te djelomice rekonstruirani.

Ključne riječi; Uzdolje, Kosovo polje, glavica, crkva, groblje, Sv. Luka, Sv. Ivan, Muncimir, Pločaš, naušnica, miljokaz, stećak, konzervacija.

Spominjući se Frane Radića i Luje Maruna, autora prvih radova o arheološkom nalazištu u Uzdolju, ovdje izvještavam o istraživačkim radovima Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika provedenim tijekom jeseni i zime 2001.-2002. godine.¹

Potkraj kolovoza 1995. godine, nedugo nakon oslobodilačke akcije Oluja, posjetio sam Uzdolje zajedno s muzejskim kolegama, kustosicom Majom Petrinc i pomoćnim preparatorom Marijanom Lozom, te etnologinjom Dinkom Gjeldum, službenicom Splitskoga odjela Uprave za zaštitu prirodne i kulturne baštine Ministarstva kulture. Zatekli smo raskopan teren s prethodno otkrivenim zidovima crkve koji su bili zarasli u korov i okruženi neuredno odloženim hrpama zemlje i kamenja. Ispred napuštene kuće u obližnjem zaselku

¹ Osim autora ovog teksta, koji je rukovodio istraživanjima te osmislio privremeno uređenje lokaliteta, na terenu su radili stručni suradnici, crtačica-dokumentaristica Muzeja HAS Nada Šimundić-Bendić, apsolventice arheologije na Filozofskom fakultetu u Zadru Mirela Kujundžić i Jasminka Brzović, te Ivana Tadinac, studentica arheologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Uz pomoć manje skupine radnika, za 41 radni dan, od 1. listopada 2001. godine, do 13. veljače 2002. godine, istražena je unutrašnjost i dio okoliša srednjovjekovne crkvice, koje su ostaci potom konzervirani.

Radeći na lokalitetu, svakodnevno smo putovali iz Splita u Uzdolje službenim muzejskim automobilom. Ovdje zahvaljujem svim suradnicima na zalaganju i strpljenju tijekom rada u veoma teškim vremenskim uvjetima. Također zahvaljujem gospodinu Marku Skeji, vlasniku kamenoloma i tvrtke "Za dom" koji nam je darovao i na lokalitet dovezao pijesak za konzervaciju ostataka građevine.

Čenićima, pronašli smo četiri cjelovita predromanička kamena spomenika: anepigrafsku gredu, gredu s uklesanim imenom župana Ivana, te dvije reljefno urešene ploče, vjerojatno ambona. Nedvojbeno, ti spomenici potječu s lokaliteta na glavici, odakle su preneseni tijekom iskapanja koja je, 1993.-1994. godine, provodio profesor Univerziteta u Beogradu Đorđe Janković sa suradnicima. Terenska i tehnička dokumentacija o tom zahvatu, kao ni podaci o eventualnim pokretnim nalazima nisu mi dostupni.

U istoj prigodi, na glavici je pronađena urušena obložnica groba, dio naknadno rekonstruiranoga predromaničkog pluteja. Nedugo zatim, iz pročelja nadstrešnice bunara Pločaš, koji se nalazi na drugom kraju sela Uzdolja, izvađena su dva oštećena, također predromanička ulomka (Tab. 2., inv. br. 2614, 2615).² Treći mramorni blok, ugrađen u svod istog objekta, nije diran, zbog opasnosti od njegova urušavanja. Oštećenja bunara nastala tom prigodom sanirana su, a izvađene spolije nisu zamijenjene kopijama.

Tijekom jeseni godine 1995. načinjena je arhitektonska snimka ostataka srednjovjekovne crkve, koji su nekoliko idućih godina bili izloženi propadanju. Uoči njihove konzervacije započeta je iskapanja valjalo dovršiti širenjem sonde na dio neistražene površine.

U proteklih stotinjak godina na glavici se formiralo pravoslavno groblje stanovnika okolnih zaselaka, pa je dio arheološkog lokaliteta prekapan, a nekoliko kasnosrednjovjekovnih stećaka razbijeno je ili pak pomaknuto s položaja izvornog postavljanja. U istome razdoblju ni jedan suvremeni grob nije prislonjen uz zidove srednjovjekovne crkve.

Već potkraj devetnaestoga i tijekom prve polovice dvadesetog stoljeća, zahvaljujući trudu, domišljatosti i hrabrosti fra Luje Maruna, načinjeni su približni tlorisi građevine te je prikupljena vrijedna zbirka ulomaka ranosrednjovjekovnoga crkvenog namještaja. Na temelju djelomice rekonstruirane trabeacije oltarne pregrade s uklesanom godinom 895. i imenom hrvatskog kneza Muncimira-Mutimira, smatralo se da je crkva podignuta potkraj devetog stoljeća, što do naših dana nije bilo moguće provjeriti arheološkim istraživanjem. Zbog praznovjerja, ali i političke nastranosti, domaće pravoslavno stanovništvo priječilo je radove, a često i pristup arheološkom lokalitetu.³ Ekipa Regionalnoga zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita snimila je objekt tek godine 1987., uz pomoć Milojka Budimira, tadašnjeg kustosa Muzeja Kninske krajine.⁴

Poklopac sarkofaga dvoslivna tjemena koji se nalazi južno od ruševina crkve, ukazuje na postojanje antičkoga-kasnoantičkoga objekta na glavici ili blizu nje, što ovim zahvatom nije potvrđeno, kao ni pretpostavka fra Luje Maruna o prapovijesnim ostacima na istome položaju.

Položaj

Lokalitet se nalazi uz južnu stranu Kosova polja, na pristranku sjevernog podnožja planine Promine. Pripada području Uzdolja, naselja srednjovjekovne kninske županije, kojega je ime zabilježeno u nekoliko povijesnih vrela pisanih tijekom 14. i 15. stoljeća (*Vzdolye, Vsdoglie, Ozdolya, Usdolia, Susdoglie*).⁵ Istočnije, prema selu Tepljuhu, kameniti je prijevoj Klanac, glavna prirodna poveznica Petrova i Kosova polja, od prapovijesti osigurana gradinom na Orišnjici. To *gorovito i utvrđeno mjesto, sa svih strana okruženo brežuljcima šiljatim kao zupci pile*, kako ga je sažeto i slikovito opisao Apijan, prepoznato je kao poprište sukoba rimskih postrojba s delmatskim starosjediocima tijekom borbi za obližnju Promonu, 51. godine prije Krista.⁶ Nad Klancem se nalaze i ruševine srednjovjekovne utvrde Petrovca, s koje se kontrolirao veći dio Petrova i Kosova polja.⁷

² Marun 1927, sl. 16, 18

³ Vidi u: Marun 1998.

“19. 04. 1905., *Bio sam obači pravoslavno groblje u Uzdolju. Opazio jedan nadpisni ulomak naše dobe, ali ga nesmjelo od usplahireni seljani što tu dodjoše pregledati.*”

“ 29. 06. 1927., *...Na žalost, ni ovom prilikom nisam mogao spraviti tlocrt objelodanjeni crkve, jer nismo od seljana smili odstraniti ono malo nasutih kamenja.*

Bio sam zatražio i dobio od žandarskog poručnika Novakovića u Kninu pismenu preporuku na žandarsku postaju na Kosovu, da mi ova bude na usluzi pri ovim današnjim izvidjajima, ali slučaj što je narednik i drugi žandar morao u službu za Siverić radi sajma sv. Petra, te ne buduć na stanici bio samo jedan tako rekuć “dežurni”, ovaj nije smio stanicu samu ostaviti. Radi ovoga sam sam uz moju pratnju Jelovinu i Cotu na groblje pošao i koliko mogao posao obavio. Žalostan slučaj da u svojoj narodnoj državi, u sadanje napredno doba, u ovako plemenitu svrhu mora se tražiti žandarska zaštita !!!”

⁴ Budimir 1990, str. 32, bilj. 112. Prema saznanjima autora ovog teksta, M. Budimir je bio suradnikom ekipe što je raskapala lokalitet na tada okupiranom području Republike Hrvatske.

⁵ Gunjača, 1975, str. 141-143; Delonga 1998, str. 11

⁶ Zaninović 1990, str. 36-37

⁷ Gunjača, 1975, str. 131

Na tjemenu glavice zarasle hrastovim šumarkom danas se nalazi pravoslavno groblje. Veći broj stećaka razmještenih s vanjske strane njegove ograde, kao i svjedočanstva o uništavanju ostataka prošlosti prigodom prokopavanja usjeka željezničke pruge, ukazuju na to da se arheološko nalazište prostire i sjevernije, niz padinu brežuljka.

Crkveni titular

Prema mjesnoj tradiciji koju su preuzeli autori prvih tekstova posvećenih lokalitetu, govorilo se o ostacima crkve sv. Luke, a isti je položaj nazivan i Crkvinom. Taj titular nikada nije potvrđen, pa je od početka bio predmetom analize, a nakon objave bilješke o kasnosrednjovjekovnoj obnovi crkve sv. Ivana u Uzdojlu, s pravom je i osporavan.⁸ Prepoznavanje zahvata šibenskih majstora na njezinim zatečenim ostacima, potvrđuje vjerodostojnost pisanoga povijesnog vrela, te otklanja sve dvojbe oko tog problema. Potvrdu narodne predaje o namjernom razaranju crkve u doba prodora Turaka, kao i druga otvorena pitanja mogu rasvijetliti buduća arheološka iskapanja.

Arhitektura

Ostatak ožbukano g dna konkavnog bazena manjih dimenzija i temelja koji se zavlači pod južni zid crkve, pripadali su starijem objektu nepoznata tlorisa i namjene. Način gradnje i žbuka kojom je povezan taj temelj, razlikuju se od onih na zidovima srednjovjekovne građevine. Sudeći po orijentaciji, istom je sklopu pripadala i razorena grobnica G-6, ukopana u litici, ispod razine nekadašnjega čvrstog poda.

Od pročelja do vanjskog tjemena apsida jednobrodna je crkva dugačka 12,20 metara, a široka 6,5 metara. Širina njezine unutrašnjosti iznosi 5 metara, a promjer polukružne apsida, sužene u odnosu na naos, 3,8 metara. Osim niše duboke 2,2 metra, prezbiterij se protezao do stipesa, postavljenog između dvaju sučelice postavljenih polupilona. Pod prezbiterija bio je povišen za 15-20 cm u odnosu na ostatak prostorije, te razdvojen stubom s kanalima-utorima za usađivanje elemenata oltarne ograde. Sačuvani prag, zatečen *in situ*, dugačak 250 cm i širok 26 cm, veoma precizno određuje izvorni položaj septuma i širinu prolaza između naosa i prezbiterija (75 cm). Usred apsida sačuvao se temelj postolja oltara.

Po uzdužnoj osi, crkva je okrenuta u pravcu zapad-istok. Počiva na litici koja se spušta od ulaznog pročelja prema istoku, što je odredilo debljinu i dubinu temeljnih stopa sazdanih od krupnoga neobrađenog kamenja. Prilagođeno tome, naglašeno je proširen temelj apsida i njezina sjevernog ramena, kojim su djelomice premoštena dva srednjovjekovna groba (G-23, G-24). Oslonjen na zemljani nasip, taj statički najranjiviji dio građevine bio od temelja obnovljen godine 1458. Iznad razine terena, zidovi crkve građeni su pozornije, uslojavanjem neobrađenoga kamena u vodoravne redove i pojaseve. Radi čvrstoće, toplinske izolacije i zaštite od vlage, te radi vanjskog izgleda građevine, široke sljubnice među pojedinim blokovima morale su biti zamazane, a neravne stijenke zidova ožbukane.

Žbuka osrednje kvalitete povezivala je kamen i popunjavala sredinu zidova zajedno sa sitnim lomljencem-škaljom. Mjereno od temeljne stope, zatečeni zidovi, široki od 70 do 75 centimetara, sačuvani su u visini od 40 centimetara do jednog metra. Debljina ulaznog pročelja, ramena i obzida polukružne apsida bila je jednaka onoj uzdužnih zidova, iznutra osnaženih sa po tri para polupilona *T*-osnova, koji su dijelili unutrašnjost crkve na četiri jednaka traveja. Nekoć spojene lukovima, istaknute pojasnice tih snažnih nosača podupirale su svod građevine. Sudeći po obliku sačuvanih podnožja, polupilone su povezivali slijepi lukovi, istaknuti za šezdesetak centimetara od stijenki pripadajućih zidova. Posljednje u nizu tih arkada bile su prislonjene na ramena apsida te zapadne kutove prostorije. Ritmički pravilno raspoređeni, opisani konstruktivni elementi raščlanjivali su unutrašnje strane bočnih zidova, omeđujući po četiri plitke niše približno jednakih dimenzija (Plan 2-3, sl. 1-2).

Polupiloni su građeni istodobno, kao jedno tijelo s uzdužnim zidovima, pretežno blokovima sedre, osnovnim materijalom za konstrukciju polukukalote nad apsodom, te polualjkastog svoda ili niza križnih svodova nad crkvenim brodom. Temelj takvoj pretpostavci daju zatečeni konstruktivni elementi, kao i njihove analogije u nekoliko crkava na području istočnojadranskoga priobalja.⁹

⁸ Delonga 1998, str. 12

⁹ Polupilone s istaknutim pojasnicama ima nekoliko ranosrednjovjekovnih sakralnih građevina južnodalmatinskog područja: adaptirane kasnoantičke crkvice na Majsanu i Sv. Petar u Stonskom polju, Sv. Kuzma i Damjan pokraj Blata na Korčuli, Sv. Toma u Kutima, Sv. Mihajlo u Stonu, Sv. Petar na Šipanu i Sv. Ivan na Lopudu. Na sličan način poduprt je svod Sv. Petra

Uzore opisanim arhitektonskim rješenjima treba tražiti na području Kosova polja. U obližnjoj Biskupiji nizovi pilona T-osnova razdvajali su središnje od bočnih brodova crkve svete Marije na Crkvini, a na pilonima križnih tlocrta počivao je svod trobrodne bazilike na Stupovima.¹⁰ Razvedene osnove nosača krovnih konstrukcija i bogato uređeni interijeri zasigurno su utjecali na oblikovanje crkve u Uzdoľju.

O visini zidova, broju, položaju i veličini prozora, postojanju konzola, manjih polukružnih niša na zidovima, tambura ili kupole nad nekim od traveja, može se tek nagađati. Sudeći po izostanku fragmenata pokrovnog crijepa, dvostrešni krov nad nadsvođenim crkvenim brodom, kao i onaj nad polukalotom apside bili su od ploča domaćeg vapnenca.

Na sačuvanim izvornim pročeljima crkve nema tragova raščlambe. U vanjske kutove njezina zapadnog zida ugrađeni su četvrtasto oblikovani blokovi sedre i vapnenca. Osim spomenutih vrsta materijala, za popločavanje poda i oblikovanje okvira otvora također su uporabljeni obrađeni blokovi i ploče od mekog lapora-muljike, dok su pojedini elementi crkvenog namještaja bili izrađeni od mramora (inv. br. 2959).

Nepoznata je širina glavnog ulaza na teško oštećenom zapadnom pročelju. Između zapadnoga i srednjeg polupilona južni zid crkve bio je otvoren vratima širokim jedan metar, s donjim pragom isklesanim od lapora-muljike. Donedavno je nad tim pragom, zatečenim *in situ*, stajala anepigrafska greda, postavljena u prigodi zagrađivanja otvora godine 1458., a iz istoga zida prije je izvađen ulomak stupića.¹¹

Izduženim pravokutnim tlocrtom, u proporciji 1:2, s polukružnom apsidom na istoku, te debelim, iznutra raščlanjenim zidovima i ravnim pročeljima, uzdoľjski Sv. Ivan pridružuje se skupini ranosrednjovjekovnih longitudinalnih crkava građenih po uzoru na ranokršćanske bazilike. Slijedeći kasnoantičku tradiciju, njihovi su graditelji zidali neobrađenim ili priklesanim kamenom povezanim obilnim količinama žbuke. U ovom slučaju, rijetki blokovi površno su obrađeni prije postavljanja, a pozornije samo oni ugrađeni u polupilone, na vanjske kutove pročelja, te u okvir naknadno zagrađenog otvora na južnome zidu.

Način raščlambe unutrašnjih strana bočnih zidova otklanja promisao o adaptiranoj ranokršćanskoj crkvi. Nedvojbeno, riječ je o ranosrednjovjekovnoj građevini, što potvrđuju način zidanja i pronađeni elementi predromaničkoga kamenog namještaja. Precizniji datum njezina podizanja teže je odrediti bez nastavka istraživanja i utvrđivanja porijekla ranije prikupljenih ulomaka, među kojima i djelomice sačuvane trabeacije s imenom hrvatskog kneza Muncimira iz godine 895. Dimenzije oba sačuvana elementa, arhitrava i zabata, odgovaraju gredi stipesa zatečenoj između para istočnih pilona, i oltarnoj pregradi koja se nalazila na tome mjestu. Ta činjenica ukazuje na njihov izvorni položaj u građevini podignutoj koncem 9. stoljeća.

Skladan tlocrt, način unutrašnje podjele prostora, a osobito neraščlanjene vanjske stijenke zidova, bliže su arhitektonskim koncepcijama iz druge polovice 11. i iz 12. stoljeća, te ukazuju na mogući kasniji datum gradnje uzdoľjske crkve u ovom obliku.¹²

Dijelovi različitih predromaničkih oltarnih pregrada, a osobito fragmenti uzidani u grobnicu G-32, te oni reljefno obrađenih lica i naličja, svjedoče o nizu prepravaka u interijeru sakralnog objekta tijekom prvih stoljeća njegova života. Nedavno pronađen arhitrav, s naknadno uklesanim imenom župana Ivana, datiran je u 11.-12. stoljeće, stoga jednu značajnu intervenciju valja povezati s tom osobom, odnosno razdobljem njegove uprave kninskim krajem.¹³ Razmjere tog zahvata teže je odrediti na temelju zatečenog stanja.

Uzdoľjsku crkvu svetog Ivana preuredili su, godine 1458., braća Ivan i Luka Hrel(j)ić iz Šibenika.¹⁴ Tada je zazidan otvor na južnome zidu, sjeverno rame apside obnovljeno je od temelja, a vanjske strane uzdužnih

na Priku u Omišu, a naglašene pojasnice imao je i srednji par polupilona razorene crkvice sv. Izidora u Splitu. Ovdje valja spomenuti romaničke građevine, crkvice sv. Luke i sv. Marije u Kotoru, te Bogorodice Ratačke kod Sutomore s dva, odnosno tri para polupilona "T" tlorisa koji raščlanjuju unutrašnje strane uzdužnih zidova i podržavaju kupole nad srednjim travejima. Tlocrte vidi kod I. Fisković, 1985. sl. 1-3, 7-9, 10-11a, b, 17, 18, 19; Marasović 1978, T. XXV, 7, T. XXXII, 4, T. XLVIII, 1ab, 3ab, 4ab, T. XLIX 4 abc; Isti, 1994, T. XXV, 7; T. XXVII, 4; T. XXXIV, 2, 3a, 4a; T. XXXV, 4a), te kod I. Petricioli 1990, sl. 18, 20, 28, 51 i 52

¹⁰U prigodama čišćenja i tijekom revizijskih iskapanja lokaliteta 2000. godine, uočio sam razlike između publiciranih planova crkve svete Marije i stanja na terenu. Gledano s pročelja, ostaci temeljnih stopa prva tri para pilona nisu pravokutnih, nego "T" osnova, s istakama okrenutim prema srednjem brodu.

¹¹Marun 1998., str. 292. 16. 08. 1927., "...*Dao sam izvaditi iz podnevne strane zida crkve ulomak stupića, koji mora da je jednoc bio čest pregrade svetišta iste crkve a kasnije pri popravljaju iste bio uzidan kao prosto gradivo.*"

¹²Većina istočnojadranskih crkava sličnih tlocrta podignuta je tijekom druge polovice 11. ili početkom 12. stoljeća. Vidi kod Sekulić-Gvozdanović 1978, str. 153, Ad I. D

¹³Delonga 1998, str. 32-36

¹⁴Gunjača 1975, str. 141

zidova poduprte su s tri para kontrafora. Istom su prigodom unutrašnje strane bočnih zidova ojačane na tri mjesta. Danas je nejasno je li riječ o ostacima kamenih klupa ili postolja pomoćnih oltara, nekad smještenih u plitkim nišama između polupilona (Plan 2, 3).

Pod crkve bio je snižen za tridesetak centimetara u odnosu na dvorište, pa se stoga u njezinu unutrašnjost silazilo niz jednu ili dvije stube koje nisu sačuvane, kao ni donji prag glavnih ulaznih vrata. Isprva, crkva je bila popođena žbukom i obrađenim pločama muljike postavljenima nad kaldrmom. Taj pod je oštećen naknadnim ukopima, potom zamijenjen nepravilnim pločama vapnenca, dio kojih je zatečen *in situ*. Četiri neukrašene ploče većih dimenzija dospjele su unutar crkve kao poklopnice grobova, vjerojatno nakon njezina razaranja.

Poput izvornih zidova, proširene stope naknadno prislonjenih kontrafora počivaju na litici ili na pločama poklopnicama premoštenih srednjovjekovnih grobova (G-17, G-27). Gledano sa zapada, prva dva para vanjskih potpornjaka bila su pravokutnih osnova, skošeni od dna prema vrhu, a postavljeni okomito na pravac pružanja uzdužnih zidova. Sudeći po nagibu, podupirali su tek donji dio zidnog plašta, ne sežući do streha.¹⁵ Par kontrafora prislonjenih na ramena apside bio je trapeznih osnova, također skošen od dna prema vrhu, a postavljen pod tupim kutom u odnosu na uzdužnu os crkve.

Opisani ostaci otkrivaju povod kasnosrednjovjekovnog zahvata. Prethodila su mu veća oštećenja, razmicanje te, čini se, djelomično urušavanje svoda i bočnih zidova. Sjeverno rame apside obnovljeno je od temelja blokovima priklesanih lica, kakvima su istodobno oblikovani kontrafori i zagrađen otvor na južnom zidu. Tada ugrađen kamen povezan je žbukom koja se po strukturi, boji i kvaliteti razlikovala od one na izvornim zidovima crkve.

Kameni spomenici

Vrh rimskog miljokaza od domaćeg vapnenca, pronađen je u nasipu sjeverno od crkve (T. 2, inv. br. 2957). Kameni blok elipsasta presjeka i ravna tjemena sačuvan je punim opsegom, a odozdo je prelomljen. Na plaštu zaravnjenom zubačom sačuvana su prva dva reda, te sedam prepolovljenih slova trećeg retka natpisa:

DDDN
VALENTI
NIANO ET...

Tekst je pisan rustičnom kapitalom karakterističnom za kasnija stoljeća rimske vladavine, što potvrđuje i njegov sadržaj. Utrostručene, odnosno udvojene sigle DDD i NN, te ime VALENTINIANO otkrivaju da je postavljen između 367. i 375. godine, odnosno tijekom zajedničke vladavine rimskoga cara Valentinijana I. (364.-375.), njegova brata Valensa (364.-378.) i Gracijana (367.-383.).¹⁶ Nedvojbeno, miljokaz je stajao pokraj kolnika obližnje antičke ceste što je prolazila sjeverno od Promine povezujući današnje Petrovo i Kosovo polje.¹⁷

Predromanički spomenici, anepigrafska greda (T. 1, inv. br. 2611), greda s uklesanim imenom župana Ivana (T. 1, inv. br. 2612),¹⁸ jedna cjelovita ploča (T. 2, inv. br. 2613), te jedna djelomice sačuvana (T. 2, inv. br. 2609) pronađeni su 1993.-1994. godine. Iz zida grobnice G-32 izvađena su tri fragmenta naknadno rekonstruiranog pluteja od vapnenca (T. 2, inv. br. 2610), a tijekom kampanje 2001.-2002. godine zbirka kamenih spomenika obogaćena je rubom pilastra (?) od lapora-muljike (T. 2, inv. br. 2958), te manjim ulomkom središnjeg dijela mramornog pluteja (T. 2, inv. br. 2959).

Skupa s ranije prikupljenim kamenim spomenicima¹⁹ ovi ulomci nisu dostatni za rekonstrukcije pojedinih cjelina načinjenih od različitih vrsta kamena. Riječ je o sastavnicama najmanje četiri predromaničke oltarne pregrade, te o drugim dijelovima crkvenog namještaja. Upotreba različitog materijala, izbor geometrijskih likovnih motiva i vrsnoća klesarske obradbe svjedoče o nizu preinaka u interijeru crkve svetog Ivana tijekom

¹⁵ Takva ojačanja ima crkva sv. Ivana u Banjevcima, vidi kod Petricioli 1990, sl. 46-47

¹⁶ Bojanovski 1974, str. 58. Ulomci miljokaza s imenom cara Valentinijana (363.-375.) pronađeni su u Aequumu (Mišura 1921, str. 72) i Rideru (Abramić 1926-27, str. 145, sl. 7).

¹⁷ Bojanovski 1974, str. 207-208

¹⁸ Delonga 1998. Zbog različita kamena od kojega je izrađen, upitno je pripisivanje ovog spomenika namještaju crkve svete Marije u Biskupiji gdje je pronađeno nekoliko slično ukrašenih ulomaka arhitrava. Istovjetne kuke u gornjem pojasu upućuju na uradak istog klesara ili radionice, a ne dokazuju kako je riječ o sastavnicama jednog ansambla.

¹⁹ Marun 1927, sl. 6-35

prvih stoljeća njezina života. U tim prigodama, osim unošenja novih elemenata, pojedini blokovi iznova su obrađivani. Takva su četiri fragmenta reljefno urešenih lica i naličja, ostaci predromaničkih greda ili zabata načinjenih od pluteja (T. 1, inv. br. 2241, 2243, 2248). Slično je prepravljen arhitrav s imenom župana Ivana, gdje je izvorni tekst prebrisan naknadno uklesanim.²⁰ Teško je reći jesu li poleđine dvaju ulomaka pluteja od vapnenca izbrazdane naknadno, radi boljeg prijanjanja na malternu podlogu, ili je riječ o prethodno obrađenoj unutrašnjoj strani antičkog sarkofaga ili kakvog drugog spomenika (T. 2, inv. br. 2234, 2239).

Pouzdan oslonac za veoma preciznu dataciju jednog predromaničkog ansambla je djelomice sačuvana trabeacija, s uklesanom godinom 895. i imenom kneza Muncimira (T. 1, sl. 1, 2). Način obrade kuka u gornjim pojasevima ostalih ulomaka arhitrava, ukazuje na postojanje nekoliko različitih oltarnih pregrada. Ovdje razdvajam dijelove različitih ansambala bez prejudiciranja slijeda njihove izradbe; prvi je s kneževskim natpisom, drugome su pripadali fragmenti načinjeni od pluteja (T. 1, inv. br. 2241, 2243, 2248), trećemu greda ukrašena uljevo zavaljenim kukama i međusobno isprepletenim arkadicama (T. 1, inv. br. 2611), a četvrtom arhitrav s naknadno uklesanim natpisom župana Ivana. Različit od spomenutih je ulomak veoma oštećena lica, s kukama u gornjem dijelu i istaknutom troprutom pletenicom, koja ga razdvaja od zaravnjenog donjeg pojasa (T. 1, inv. br. 2236). Ostaje upitno označavaju li ove razlike toliko intervencija u interijeru crkve, improvizacije tijekom pojedinih zahvata, ili pak izvorno porijeklo pojedinih ulomaka valja tražiti na drugome položaju u Kosovu polju.

Ovaj osvrt nije detaljno ni konačno iščitavanje skupine kamenih spomenika koja zaslužuje detaljniju analizu. Potpomognuta mogućim novim otkrićima na neistraženom dijelu lokaliteta, ona bi razriješila ovdje iznesene dvojbe oko datuma podizanja crkve, naknadnih intervencija u njezinoj unutrašnjosti, te izvorne namjene pojedinih ulomaka. U tom smislu, osobito je značajno utvrditi porijeklo arhitrava s imenom župana Ivana i spomenika iz nadstrešnice bunara Pločaša.

Srednjovjekovno groblje

Na istraženom površini otkriveno je trideset gusto raspoređenih grobova (Plan 1, 2). Među njima dvije su zidane grobnice, 25 grobova ograđeno je suhozidom ili kamenim pločama, a tri ukopa bila su omeđena vijencem nepravilno složena kamena. Pojedini srednjovjekovni grobovi nedavno su ispražnjeni (1, 2, 3, 4, 32), djelomice razoreni (6, 7, 11, 13, 14, 15, 25, 26), a neki vjerojatno i uništeni. Grobovi premošteni kontraforima (17, 23, 24, 27) te naknadnim ukopima na istome položaju (G-8 nad G-22, G-12 nad G-20, G-11 nad G-21) oštećeni su već u kasnom srednjem vijeku.

Većina pokojnika položena je usporedno s uzdužnom osi crkve, približnim pravcem zapad-istok, sedam ih je okrenuto sjever-jug (11, 14, 15, 25, 26, 30, 31), a po jedan u pravcu jugozapad-sjeveroistok (G-7), odnosno sjeveroistok-jugozapad (G-22). Otkloni od uobičajene orijentacije posljedica su smještaja grobova usporedno pročelju i kontraforima ili zrakasto u odnosu na vanjsku stranu apside.

Nasuprot sličnim relativnim dubinama, apsolutne dubine pojedinih ukopa određene su konfiguracijom litice, odnosno debljinom površinskog sloja zemlje. U prirodnoj udubini istočno od sjevernog ramena apside pokojnici su ukopani na tri razine, na plitkom terenu sjeverno od građevine registrirana su dva slučaja preslojavanja (G-12 nad G-20 i G-11 nad G-21), dok je istočno i južno od crkve nekoliko takvih primjera. Ploče poklopnice prekrivao je zemljani nasip debljine najmanje dvadesetak centimetara, a ni jedan istražen grob nije bio obilježen nad razinom tla kamenim učelkom, križinom ili stećkom.

Većina raka obzidana je suhozidom ili okomito usađenim nepravilnim pločama kakve su ih i pokrivala. Za obložnice i poklopnice nekoliko grobova južno od crkve uporabljene su spolije, obrađene ploče muljike, nekoć sastavnice njezina poda. Takve su sprijeda bile zaravnane, a straga izbrazdane dlijetom radi boljeg prijanjanja uz žbukanu podlogu.

Pokojnici su polagani na liticu ili na poklopnice starijih grobova. U dječjem grobu G-8 dva su tijela položena istodobno jedno do drugog, pa njegova širina nadmašuje uobičajenu. Naknadno pretvoren u kosturnicu, grob G-9 po sredini je pregrađen okomito usađenom pločom, pri čemu zatečeni kostur nije pomican. U grobovima G-19, G-21, G-23 i G-24 tijela pokojnika bila su omeđena vijencima nepravilno složena kamena, a potom zatrpana nasipom.

Drugačije su konstrukcije zidane grobnice G-6 i G-32. Grobnica G-6, četvrtasta tlorisa, ukopana je u osi ulaznih vrata, u kamenoj litici ispod razine poda prednjeg dijela crkvenog naosa, obzidana klesancima povezanima malterom, a iznutra ožbukana. Sačuvano je podnožje njezina sjevernog zida, dok su ostala tri zida,

kao i pokrov groba, razoreni. Sudeći po urušenim, a obrađenim blokovima riječne sedre, pokrivaio ju je svod s tjemnom ispod razine poda prostorije. Ranije je ispražnjena, pa stoga nije moguće pobliže datirati vrijeme njezine gradnje, a kako je već spomenuto, način zidanja, vezivna žbuka te orijentacija ukazuju na objekt stariji od zatečene srednjovjekovne građevine.

Uz vanjsku stranu južnoga zida crkve prislonjena je kasnosrednjovjekovna zidana grobnica G-32, ožbukanih zidnih stijenki i poda, obzidana klesancima povezanim malterom, među kojima i ulomcima rekonstruiranog predromaničkog pluteja (inv. br 2610). Valja pretpostaviti da ju je pokrivaio masivan četvrtasti sanduk, koji je prije gradnje kontrafora pomaknut južnije.²¹

Deset grobova bilo je s po jednim kosturom odrasle osobe (5, 7, 9, 10, 15, 19, 21, 22, 23 i 24), jedan s ostacima pokojnika mlađe dobi (G-8), a u dva su pronađeni kosturi dojenčadi ili nejake djece (16, 18). Devet raka uporabljeno je više puta (11, 12, 13, 17, 27, 28, 29, 30 i 31), dok su tri groba pretvorena u kosturnice (9, 20, 26).

Prilozi datiraju ukope u kasnosrednjovjekovno razdoblje. Budući da je istražena površina mala, preciznije vremenske i prostorne okvire groblja nije moguće odrediti. Podaci o zahvatu godine 1993.-1994., a osobito nastavak arheoloških iskapanja, zasigurno bi razriješili te nepoznanice.

Posebnu pozornost privlače G-23 i G-24, bez obzida, poklopica i priloga, djelomice premošteni temeljem sjevernog ramena crkvene apside. Nedvojbeno, riječ je o ukopima prije obnove godine 1458. Sudeći po izostanku grobne arhitekture, istome kulturno-povijesnom horizontu pripadaju rake izdubljene u litici sjeverno od crkve: G-19, s nalazom obične brončane naušnice, te G-21, iz kojeg potječe par srebrnih karičica od uvijenih žica i naušnica s koljencima, primjerci nakita kakav se nosio u 13. i 14. stoljeću.²²

Skupinu grobova obzidanih suhozidom, pokrivenih pločama vapnenca, a raspoređenih sa strana crkve ili postavljenih zrakasto u odnosu na obzid njezine apside, također je moguće razdijeliti u dva vremenski različita kulturno-povijesna sloja. Ukope u rake premoštene kontraforima (G-17, G-27, G-32) ili naknadno sazidanim grobovima (G-20 i G-29), približno datira primjerk novca hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvina (1342.-1382.) pronađen među ostacima većeg broja pokojnika u G-20. Nakon godine 1458. nastali su grobovi postavljeni usporedno s kontraforima (11, 12, 14, 15, 28, 30, 31).

Metalni nalazi

Osim primjerka srebrnog novca kralja Ludovika I. Anžuvina (1342.-1382.), pronađenog u nasipu istočno od crkvene apside, ostali metalni nalazi potječu iz grobova odraslih pokojnika. Par naušnica od uvijenih brončanih žica i srebrna karičica s koljencima pronađeni su u G-19, a brončana karičica rastavljenih krajeva u G-21. Oba su groba bila izdubljena u litici, omeđena vijencem nepravilno složena kamena i bez poklopica, a G-21 premošten je grobom G-11.

Iz kosturnice G-20 potječu brončana vitica i novac hrvatsko-ugarskoga kralja Ludovika I. Anžuvina, na prstu desne ruke pokojnika u G-20 pronađen je brončani prsten, a okrugla željezna pojasna alka pronađena je među ostacima tri odrasla pokojnika u G-29.

Srebrni prsten proširene gornje polovice ukrašene brazdama i stiliziranom biljnom viticom, pronađen je na ruci pokojnika u G-7. Trojagodna naušnica od pozlaćena srebra, s kukicom i ušicom za spajanje rastavljenih krajeva, dospjela je u kosturnicu G-27 prigodom ranijih prekopavanja lokaliteta. Karičicu ukrašavaju tri kuglasta privjeska bogato ukrašena filigranom, dva perforirana diska, te usporedno pružene uvijene žice, zalemljene između njihovih hvatišta. Riječ je o luksuznijem primjerku nakita s kraja 14. i početka 15. stoljeća (Tab. 4).²³

²⁰ Delonga 1998.

²¹ Grobnica je ispražnjena 1993-1994. godine. Za obilaska lokaliteta 1995. godine u Muzej HAS je donešen veći komad pluteja, a godine 2002. još dva ranije uzidana ulomka iste cjeline.

²² Jakšić/Petrinec 1996, str. 156-159

²³ Jelovina 1976, T. LXXXIII, 14-15, T. LXXXIV 1-5

Keramički nalazi

Nisu pronađeni materijalni dokazi koji bi potvrdili pretpostavku Luje Maruna o postojanju prapovijesnoga lokaliteta na ovome položaju, a izostanak antičkih posuda otklanja i pomisao o njegovu većem značenju tijekom antike.

Na istraženju površini prikupljeno je tek nekoliko ulomaka grubih keramičkih posuda domaće proizvodnje kakve su rabljene tijekom kasnoga srednjeg vijeka, ali i stoljećima kasnije, pa je datume njihove proizvodnje teže preciznije odrediti. Dijelove stijenki triju različitih posuda ukrašavaju valovnice i brazde, različitih rasporeda i gustoće. Ulomak finije čaše ukrašen dvostrukim užetom i piramidalnom istakom na obodu, novovjekovne je izradbe.

Manji fragment bokala glazirane stijenke, s drškom ovalna presjeka, pronađen u nasipu istočno od apside, pripada skupini majoličkih posuda kakve su proizvođene u manufakturama Apeninskoga poluotoka tijekom druge polovice 14. i početkom 15. stoljeća.

Stećci

Već je Lujo Marun uočio kako su svi stećci na lokalitetu "jednostručni" i načinjeni od vapnenca iz obližnje kave još nepoznata položaja. Ploče-sanduci, zaravnjenih površina, postavljani su vodoravno, oslonjeni na obzid groba ili nad pločama poklopnicama tako da vire iznad nekadašnje razine terena. Iznimka je stećak ukrašen plastično istaknutim križem kojega je uspravna hasta proširene baze načinjena u obliku stiliziranog ljiljana. Usadnik na dnu otkriva kako je jedno vrijeme stajao okomito uspravljen nad uzglavljem groba, pri čemu je teško odrediti je li tako postavljen izvorno ili u kakvoj naknadnoj prigodi (Tab 3, sl. 1, 2).

Veličina nadgrobnih ploča-sanduka prilagođavana je dimenzijama grobova, a njihove strane okrenute uzglavlju bile su šire od onih nad donožnicom groba. Gornje površine pojedinih blokova ukrašavaju plastično istaknuti križevi ili stilizirani ljiljani, odnosno kombinacija spomenutih motiva (Tab 3, sl. 1-8). Veoma jednostavno izvedeni ukrasi nalazili su se pretežno nad uzglavljem, a u dva slučaja zauzimaju cijelu gornju stranu kamenog sanduka. Osim izvornih obrada, neki su stećci naknadno priklesavani ili izbrazdani novovjekovnim grafitima.

Nije istražen ni jedan grob pod stećkom. Može se tek pretpostaviti da su četiri prethodno ispražnjena groba unutar crkve (G-1, 2, 3, 4) bila pokrivena ondje zatečenim pločama većih dimenzija.

Poklopac antičkog sarkofaga koji se nalazi južno od crkve, vjerojatno je poklopnica groba. Nije provjereno stoji li nad pripadajućim kamenim sandukom ili nad naknadno sazidanom kasnosrednjovjekovnom grobnicom (Tab 3, sl. 9).

Konzervacija ostataka građevine i uređenja lokaliteta

Nakon iskapanja i dokumentiranja zatečenog stanja pristupilo se konzervaciji ostataka građevine. Uoči tog zahvata, a radi lakšeg pristupa, uređeno je oko 800 metara zapuštenog seoskog puta od zaselka Treskavice prema glavici, čime je omogućen dolazak automobilom nadomak lokalitetu, prijevoz ljudi, alata i građevnog materijala. Kamen za konzervaciju odvajani je tijekom iskapanja, a sedra je prikupljana i na okolnim suhozidima, te u ruševinama kuća. Iznova ugrađeni blokovi povezani su produžnim malterom načinjenim miješanjem pijeska i gašenog vapna, s manjim dodatkom cementa. Najprije su sanirane temeljne stope, potom se pristupilo djelomičnoj rekonstrukciji ostataka crkve, kojih je visina izjednačena s izvorno sačuvanim zidom njezina jugozapadnog kuta i sjeveroistočnog ramena apside. Za rekonstrukciju ležena i vanjskih kutova pročelja uporabljeni su ranije obrađeni blokovi sedre i vapnenca, kako bi odmah postali dijelom skladne cjeline.

Nije bilo elemenata na osnovi kojih bi se odredili širina glavnog ulaza, ni visina donjeg praga na zapadnom pročelju građevine, pa taj detalj nije rekonstruiran. Jasno je naglašena razlučnica između izvorno sačuvanoga i dograđenoga dijela zida, kao i okvir ranije zazidanih vrata na južnom pročelju crkve.

Po uzoru na zahvat iz sredine 15. stoljeća lica djelomice rekonstruiranih kontrafora obzidana su blokovima vapnenca priklesanih lica, tri južna zaravnana su na zatečenu visinu, a tri što su prislonjena uz sjeverni zid, tek tlocrtno naznačena, nisu podizana uvis.

U uskom prostoru između sjevernog ramena apside i suvremenih grobova, u jami preostaloj nakon istraživanja grobova sagrađena je kosturnica za pohranu ostataka pokojnika iz istraženih grobova, čime je taj dio zida dobio čvrst oslonac.

Unutrašnjost crkve zasuta je nasipom do razine ostatka kamenog pločnika, a okolna istražena površina zaravnana prema zatečenom terenu. Nakon slijeganja nasipa, pod crkve valja obnoviti, a monolitne poklopnice vratiti nad šupljine četiri istražena groba. Ovako konzervirane ostatke crkve treba ograditi niskom zelenom živicom, a na netaknutom dijelu lokaliteta zabraniti nekontrolirana prekopanja i gradnju novih grobnica.

GROBOVI, OPIS

G-1, Z-I, dužina 186 cm, širina 46/45/35 cm, dubina 35 cm

Izdužena trapeznog tlocrta, zemljana dna, obzidan pločama vapnenca, bez poklopnica. Ukopan ispod poda, na sjevernoj strani prezbiterija crkve. Otprije ispražnjen.

G-2, Z-I, dužina 210 cm, širina 66/40/30 cm, dubina 35 cm

Izdužena trapeznog tlocrta, zemljana dna, obzidan pločama vapnenca, bez poklopnica. Ukopan ispod poda, na južnoj strani prezbiterija crkve. Otprije ispražnjen.

G-3, Z-I, dužina 186 cm, širina 20/49/51 cm, dubina 30 cm

Izdužena trapeznog tlocrta, zemljana dna, obzidan pločama vapnenca, bez poklopnica. Ukopan ispod poda, na južnoj strani naosa crkve. Otprije ispražnjen.

G-4, Z-I, dužina 202 cm, širina 48/55/22 cm, dubina 35 cm

Izdužena elipsastog tlocrta, zemljana dna, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Uzglavnica je temelj starijeg zida. Ukopan ispod poda, na sjevernoj strani naosa crkve. Otprije ispražnjen.

G-5, Z-I, dužina 179 cm, širina 37/54/28 cm, dubina 30 cm

Izdužena elipsastog tlocrta, zemljana dna, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca zamazanim glinom. Donožnica je temelj starijeg zida. Ukopan ispod poda, u sjeverozapadnom kutu naosa crkve. Ovom rakom je probijen stariji, žbukani pod crkve. Kostur odrasla pokojnika ruku prekriženih preko prsiju zatečen je *in situ*, bez nalaza.

G-6, Z-I, dužina 220 cm, širina 60/66/80 cm, dubina cm

Ostatak zidane grobnice četvrtasta tlorisa, građene nepravilnim kamenom vezanim malterom, ukopane ispod poda prednjeg središnjeg dijela naosa. Pod grobnice i stijenke zidova su ožbukani. Urušeni komadi obrađene sedre pronađeni u njezinoj šupljini svjedoče o nekoć zasvođenoj komori. Otprije ispražnjena, bez ostataka pokojnika i nalaza.

G-7, Z-I, dužina - cm, širina 41/54/- cm, dubina 28 cm

Izdužena trapeznog tlocrta, položen na litici koja je poslužila kao dno, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Izvana prislonjen uz apsidu, istočnom stranom zalazi pod suvremenu grobnicu, stoga je samo djelomice istražen. Kostur odrasla pokojnika ruku prekriženih preko karlice zatečen je *in situ*. Uz lijevu nadlakticu pronađen je brončani prsten ukrašen urezima.

G-8, SZ-JI, dužina 128 cm, širina 49/41/39 cm, dubina 30 cm

Dječji grob izdužena trapeznog tlocrta, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Izvana prislonjen uz temelj apside, a položen pri litici koja je poslužila kao dno. Kosturi dva pokojnika mlađe dobi zatečeni su *in situ*, s rukama sklopljenim preko karlice, a bez priloga.

G-9, SZ-JI, dužina 185 cm, širina 45/40/40 cm, dubina 25 cm

Izdužena trapeznog tlocrta, ukopan sjeverno izvan crkve, pri litici koja je poslužila kao dno. Obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Tijekom naknadnih ukopa, odnosno pretvaranja u kosturnicu, grob je pregrađen okomito postavljenom kamenom pločom. Nad ostacima odrasla pokojnika zatečenog *in situ* bile su nabacane kosti nekoliko drugih. Bez priloga.

G-10, SZ-JI, dužina 130 cm, širina 21/40/20 cm, dubina 25 cm

Ukopan sjeverno od crkve, pri litici koja je poslužila kao dno. Izdužena trapeznog tlocrta, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Nad uzglavnicom su pronađene krhotine grube keramičke posude ukrašene valovnicom. Kostur odrasla pokojnika zatečen je *in situ*, bez priloga

G-11, S-J, dužina 130 cm, širina 45/54/40 cm, dubina 25 cm

Ukopan sjeverno od crkve, do litice koja je poslužila kao dno. Izdužena trapeznog tlocrta, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Južna strana groba uništena je raskopavanjem 1994. godine. Među ispremiješanim kosturima nekoliko pokojnika, nije bilo priloga.

G-12, Z-I, dužina 144 cm, širina 31/35/21 cm, dubina 35 cm

Sjeverno od crkve, prislonjen uz temelj kontrafora II, nad poklopticama starijega groba G-20 koje su poslužile kao dno. Izdužena elipsasta tlocrta, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Više puta uporabljen, a među kosturima pet odraslih pokojnika koji su pokapani jedan nad drugim, nije bilo priloga.

G-13, Z-I, dužina -181 cm, širina 50/48/-cm, dubina 38 cm

Ukopan sjeverno od crkve, u visini kontrafora II, do litice koja je poslužila kao dno. Izdužena trapeznog tlocrta, sužen prema nogama, obložen i pokriven pločama vapnenca. Sjevernom stranom, koja je otprije oštećena, zalazi u profil sonde. Među kosturima četiri odrasla pokojnika koji su pokapani jedan nad drugim, nije bilo priloga.

G-14, S-J, dužina 72 cm, širina 28/24/22cm, dubina cm

Ukopan do litice, sjeverno od crkve. S juga presječen tijekom nedavnih raskopavanja. Obzidan suhozidom i okomito usađenim pločama vapnenca kakve ga i pokrivaju. Uz ostatke kostura jednog odraslog pokojnika nije bilo priloga.

G-15, S-J, dužina 50 (?) cm, širina 15/26/- cm, dubina 25 cm

Smješten sjeverno od crkve, pri litici koja je poslužila kao dno. S južne strane razoren u prigodi nedavnih raskopavanja. Izdužena elipsastog tlocrta, obzidan i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Uz ostatke kostura jednog pokojnika nije bilo priloga.

G-16, Z-I, dužina 120 cm, širina 26/26/20 cm, dubina cm

Dječji grob, izdužena trapeznog tlocrta, sužen prema nogama. Ukopan sjeverno od crkve do litice koja je poslužila kao dno. Obzidan suhozidom i nepravilnim kamenim pločama kakve su ga i pokrivale. Uz ostatke kostura jednog pokojnika, zatečenog *in situ*, nije bilo priloga.

G-17, Z-I, dužina - cm, širina - / - / 46 cm, dubina 25 cm

Ostatak groba premošten kontraforom II. Otprije razoren, sa zapadne strane. Ukopan do litice koja je poslužila kao dno, obložen i pokriven nepravilnim kamenim pločama. U grobu su zatečene kosti nogu dva odrasla pokojnika. Bez priloga.

G-18, Z-I, dužina 70 cm, širina 26/25/26 cm, dubina 20 cm

Dječji grob izdužena pravokutnog tlocrta, ukopan sjeverno od crkve, do litice koja je poslužila kao dno. Obložen i pokriven tankim pločama vapnenca. Kostur pokojnika zatečen je *in situ*, bez priloga.

G-19, SZ-JI, dužina 170 cm, širina 40/41/41cm, dubina 17 cm

Ukopan do litice sjeverno od crkve, djelomice obzidan, zatrpan kamenjem i zemljom. Uz lubanju pokojnice pronađen je par brončanih karičica od uvijene žice i srebrna karičica s tri koljenca.

G-20, Z-I, dužina 212 cm, širina 43/39/32 cm, dubina 28 cm

Ukopan uz temelj kontrafora II, sjeverno od crkve, do litice koja je poslužila kao dno. Izdužena trapeznog tlocrta, sužen prema nogama, obložen i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Grob je nekoliko puta uporabljen, a služio je i kao kosturnica. Među ispremiješanim ostacima kostura deset odraslih pokojnika pronađeni su ulomak oboda staklene čaše, brončani prsten i srebrni novac Ludovika I. Anžuvina (1342.-1382.).

G-21, Z-I, dužina - cm, širina - cm, dubina 25 cm

Ukopan do litice sjeverno od crkve, omeđen redom nepravilno složena kamena. Djelomice oštećen grobom G-11 koji ga je premostio. Lijevo pokraj lubanje odrasla pokojnika zatečenog *in situ*, pronađena je karičica od uvijene brončane žice.

G-22, SZ-JI, dužina - cm, širina - cm, dubina - cm

S istoka i zapada oštećen ukopima G-7 i G-8. Ukopan iznad G-23, obložen i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Pokraj skromno sačuvanog kostura odrasla pokojnika (karlica i bedrene kosti) nije bilo priloga.

G-23, Z-I, dužina - cm, širina - cm, dubina - cm

Ukop bez arhitekture ispod G-8. Ukopan u litici, djelomice premošten temeljem sjevernog ramena crkvene apside. Pokraj ostatka kostura odrasla pokojnika zatečenog *in situ* nije bilo priloga.

G-24, Z-I, dužina - cm, širina - cm, dubina - cm

Ukop bez arhitekture, izdubljen u litici, ispod G-8 i G-23. Dijelom zalazi pod temelj sjevernog ramena apside crkve. Pokraj ostatka kostura odrasla pokojnika zatečenog *in situ* nije bilo priloga.

G-25, S-J, dužina - cm, širina - cm, dubina - cm

Izdužena elipsasta tlorisa, ukopan do litice uz sjevernu stranu pročelja crkve, stoga orijentiran pravcem njegova pružanja. Obložen i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Otprije ispražnjen.

G-26, Z-I, dužina 187 cm, širina 33/27/19 cm, dubina 33 cm

Izdužena trapeznog tlorisa, ukopan do litice koja je poslužila kao dno, ispred južne strane pročelja crkve. Obložen i pokriven kamenim pločama lapora-muljike i vapnenca. U novije doba oštećen te pretvoren u kosturnicu. Osim kostura zatečenog *in situ* u grob su nabacane kosti još tri odrasla pokojnika. Među njihovim ispremiješanim ostacima pronađena je srebrna naušnica s tri privjeska-jagode.

G-27, Z-I, dužina 175 cm, širina 40/48/42 cm, dubina 27 cm

Izdužena trapeznog tlorisa, ukopan s vanjske strane jugozapadnog kuta crkve, djelomice izdubljen u litici koja je poslužila kao dno. Premošten kontraforom VI. Obložen i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Među ostacima kostura dva odrasla pokojnika nije bilo priloga.

G-28, Z-I, dužina 143 cm, širina 36/40/31 cm, dubina 20 cm

Izdužena elipsastog tlorisa, ukopan južno od crkve, do litice koja je poslužila kao dno. Prislonjen uz temelj kontrafora VI, djelomice premošćuje poklopnice starijeg G-29. Obzidan i pokriven tankim nepravilnim pločama vapnenca. Među ispremiješanim ostacima dva kostura, pronađen je brončani prsten-vitica.

G-29, Z-I, dužina 216 cm, širina 54/50/49 cm, dubina 32 cm

Izdužena pravokutnog tlorisa, ukopan južno od crkve, pri litici koja je poslužila kao dno. Obložen i pokriven obrađenim pločama muljike, nekoć dijelovima crkvenog pločnika, od kojih jedna ima konkavna udubljenja. Među ispremiješanim kosturima tri odrasla pokojnika na sredini rake pronađena je željezna alka.

G-30, JZ-SI, dužina cm, širina 50 /- /- cm, dubina 25 cm

Izdužena pravokutnog tlorisa, ukopan južno od crkve, do litice koja je poslužila kao dno. Obložen i pokriven nepravilnim pločama vapnenca. Oštećen tijekom iskapanja 1993.-1994. godine.

G-31, S-J, dužina - cm, širina - cm, dubina - cm

Izdužena pravokutnog tlorisa, ukopan južno od crkve, do litice koja je poslužila kao dno. Obložen i pokriven pločama vapnenca. Tijekom 1993.-1994. godine razoren sa sjeverne strane.

G-32, Z-I, dužina 160 cm, širina 70 cm, dubina 70 cm

Uz pomoć maltera zidana grobnica pravokutna tlorisa, izvana prislonjena uz južni zid crkve. Ožbukana dna i zidova u koje su bila ugrađena tri fragmenta cjelovito rekonstruiranoga predromaničkog pluteja. Tijekom kasnog srednjeg vijeka premoštena kontraforom, a 1993.-1994. godine ispražnjena.

KATALOG NALAZA

metalni predmeti

PRSTEN, srebro, promjer 1,9-2,0 cm, širina 0,4-0,9 cm, težina 3,28 g.

Ovalna vitica proširena u gornjem dijelu. Obod koji je sa strana omeđen utorima ukrašava stilizirana biljna vitica, te niz paralelno položenih ureza-crtica postavljenih u donjoj zoni. Pronađen u G-7.

Inv. br. MHAS, 5044.

NAUŠNICA, srebro, promjer 2,3-2,5 cm, debljina 0,1 cm, težina 2,15 g.

Elipsasto deformirana naušnica od žice, ravno odsječenih krajeva, ukrašena s tri prstenasta koljenca sastavljena od granulica.

Pronađena u G-19.

Inv. br. MHAS, 5045.

KARIČICA, srebro, promjer, 2,5 cm, debljina 0,2 cm, težina 1,53 g
Ovalna naušnica od uvijene žice s ravno odsječenim krajevima koji se dodiruju.
Pronađena u G-19
Inv. br. MHAS, 5046.

KARIČICA, srebro, promjer 1,3-1,5 cm, debljina 0,15 cm, težina 1,13 g. Pronađena u G-19.
Ovalna naušnica od uvijene žice s ravno odsječenim krajevima koji se mimoilaze.
Inv. br. MHAS, 5047.

Denar, Ludovik Anžuvina (1342.-1382.), Budim, Rethy 94 a/b Tež. 0,44 g; dim. 14x15 mm. Pronađen u G-20.

Av.: LODOVICI R VNGARIE; Anžuvinski grb između dva ljljiana
Rv.: S LADIS LAVS R; sv. Ladislav stoji s helebardom i vladarskom jabukom. U polju novčarski znak.
Inv. br. NumMHAS, 2764

PRSTEN, bronca, promjer 1,8 cm, širina 0,3 cm, težina 1,05 g. Pronađen u G-20
Okrugla vitica po obodu ukrašena s dva paralelna utora.
Inv. br. MHAS, 5048.

KARIČICA, bronca, promjer 1,5 cm, debljina 0,1 cm, težina 0,52 g. Pronađena u G-21.
Ovalna naušnica od žice, ravno odsječenih krajeva koji se dodiruju.
Inv. br. MHAS, 5049.

NAUŠNICA, srebro-pozlata, promjer 3 cm, težina 6,74 g. Pronađena u G-26.
Ovalna karika s ušicom i kvačicom na krajevima. Na donjoj polovici tri su filigranom ukrašene kuglaste jagode, a između njih dva perforirana diska sastavljena od uvijenih žica i filigranskih zrna. Sa strana hvatišta jagoda na kariku zalemljena su po četiri uzduž pružena užeta.
Inv. br. MHAS, 5050.

PRSTEN, bronca, promjer 1,8 cm, širina 0,4 cm, težina 0,94 g. Pronađen u G-28.
Okrugla vitica po obodu ukrašena s dva paralelna utora.
Inv. br. MHAS, 5051.

KARIKA-ALKA, željezo, promjer 5 cm, debljina 0,4-0,5 cm, težina 12,75 g. Pronađena u G-29.
Okrugla karika načinjena tehnikom lijevanja. Oštećena erozijom.
Inv. br. MHAS, 5052.

Denar, Ludovik Anžuvina (1342-1382), Budim, Rethy 94 a/b
Av.: LODOVICI R VNGARIE; Anžuvinski grb između dva ljljiana
Rv.: Istrošen.
Tež. 0,38 g; Dim. 13x15 mm
Inv. br. MHAS, 2765

KAMENI SPOMENICI

GREDA-ARHITRAV, vapnenac, 132/25/14 cm
Cjelovita greda arhitrava sprijeda raščlanjena u dva pojasa; gornji je ispunjen jednoprutim kukama masivnih zavojnica zavaljenima ulijevo, a donji ima natpis IVAN IVPANVS ABATI PETRI IVPANVS ABIRI/ (...) GIN(..). Tragovi priklesavanja i ostatak starijeg natpisa ukazuju kako je od izvornog elementa predromaničke oltarne pregrade (9. st.), greda pretvorena u nadvratnik ili neki drugi konstruktivni element crkve (11. st.).
MHAS, inv. br. 2611

GREDA-ARHITRAV, vapnenac, 126/25/16 cm
Greda-arhitrav predromaničke oltarne pregrade (9. stoljeće). Sprijeda istaknuto rebro razdvaja dva vodoravna pojasa; gornji je ispunjen nizom dvoprutih kuka zavaljenih ulijevo, a donji nizom prepletenih arkada. Po sredini duž lijeve bočne strane je utor za vezu sa zabatom ili lukom trabecije.
MHAS, inv. br. 2612

PLUTEJ, vapnenac, 97/37/15 cm

Od tri ulomka rekonstruiran predromanički plutej. Na sredini bočnih strana su utori za spajanje s ostalim elementima oltarne pregrade. Sprijeda, unutar istaknutog rubnog okvira, pravilno su raspoređeni tropruti koluti i vrpce, koje ih križaju i međusobno spajaju.

MHAS, inv br. 2610

ULOMAK OGRADE AMBONA(?), vapnenac, 39/41/8 cm

Ulomak ograde stubišta predromaničkog ambona(?), sačuvan punom debljinom, a sa strana odlomljen. Sprijeda ukrašen troprutim pletenicama koje se međusobno križaju i omeđuju pravokutna polja. Slična pletenica teče okomito, duž odlomljenog lijevog ruba spomenika. Desni gornji pojas kamenog bloka skošen je poput zabata te ukrašen nizom jednoprutih kuka zavaljenih ulijevo. Između mreže troprutih pletenica i pojasa s kukama je šesterolisna rozeta.

MHAS, inv br. 2609

PLOČA AMBONA(?), vapnenac, 38/82/10 cm

Cjelovito sačuvana ploča ambona (prva polovica 9. stoljeća) s utorima po sredini bočnih strana. Sprijeda raščlanjena u dva pojasa; uži gornji ispunjava šest troprutih međusobno isprepletenih pereca, a donji rubna tropruta vrpca i mreža međusobno isprepletenih kolutova koji se dodiruju, križaju i učvoravaju.

MHAS, inv br. 2613

ULOMAK MILJOKAZA, vapnenac, 28/29/20 cm

Vrh rimskog miljokaza kojem je plašt zaravnjen zubačom, elipsasta presjeka, odozdo prelomljen, sačuvan u punom profilu. Na prednjoj strani plašta sačuvan je dio natpisa (dva cijela retka i dio trećega) urezanog rustičnom kapitalom: D D D N N VALENTINIANO ET...

MHAS, inv br. 2957

ULOMAK PILASTRA (?), lapor-muljika, 13/27/14,5 cm

Rub pilastra(?) predromaničke oltarne pregrade s tri strane otučen, sačuvane izvorne debljine. Prednju stranu omeđenu rubnom letvom ukrašavaju troprute međusobno isprepletene vrpce.

MHAS, inv br. 2958

ULOMAK PLUTEJA, mramor, 9/5/17 cm

Manji ulomak središnjeg dijela predromaničkog pluteja sačuvan u punoj debljini, sa stražnje strane grubo priklesan, sa strana odlomljen, a s prednje strane ukrašen troprutom vrpcom.

MHAS, inv br. 2959

POPIS LITERATURE

Bojanovski 1974

I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, Djela, knjiga XLVII, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Centar za balkanološka istraživanja, knjiga 2, Sarajevo 1974.

Budimir 1990

M. Budimir, *Arheološka topografija kninske općine*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 15, Zagreb 1990. (1992.), 23-32

Delonga 1996

V. Delonga, *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj hrvatskoj državi*, Split 1996.

Delonga 1998

V. Delonga, *Natpis župana Ivana iz Uzdolja kod Knina*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 25, Split 1998, 7-37

Fisković 1985

I. Fisković, *Prilog proučavanju porijekla predromaničke arhitekture na južnom Jadranu*, Starohrvatska prosvjeta, s. III, 15, str. 133-163

Gunjača 1975

S. Gunjača, *Hrvatsko historijsko Kosovo*, u: *Ispravci i dopune strarijoj hrvatskoj historiji III*. Zagreb 1975.

Gvozdanović-Sekulić 1978

S. Gvozdanović-Sekulić 1978., *Grafički prilog tipologiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike*, u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split 1978, str. 149-156

Jakšić/Petrinec 1996

N. Jakšić/M. Petrinec, *Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve sv. Spasa u Vrhrici*, Starohrvatska prosvjeta s. III, 23, Split 1996.

Kurilić 2003

A. Kurilić, *Ulomak kasnoantičkog miljokaza iz Aserije*, *Asseria* 1, 2003, 185-193

Marasović 1978.

T. Marasović 1978, *Prilog morfoloztkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji*, u: *Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture*, Split 1978, str. 4-129

Marasović 1994

T. Marasović, *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split 1994.

Marun 1927

L. Marun, *Ruševine crkve Svetog Luke u Uzdolju kod Knina s pisanom uspomenom hrvatskog kneza Mutimira*, Starohrvatska prosvjeta s. II, Zagreb-Knin 1927, 272-315

Marun 1998

L. Marun, *Starinarski dnevници*, *Katalozi i monografije* 4, Split 1998.

Petricioli 1990

I. Petricioli, *Od Donata do Radovana*. Split 1990.

Radić 1895

F. Radić, *Ruševine crkve Svetog Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira*, Starohrvatska prosvjeta s. I, Zagreb-Knin 1895, br. 2., 74-78

Smiljanić 1990

F. Smiljanić, *Građa za povijesnu topografiju kninsko-drniškog kraja u sredjem vijeku*, Izdanja HAD-a 15, Zagreb 1990 (1992.), 55-63

Zaninović 1990

M. Zaninović, *Od Ninije do Promone*, Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 15, Zagreb 1990 (1992.), 33-40

Summary

RUINS OF THE ST. JOHN'S CHURCH IN UZDOLJE NEAR KNIN

Key words: Uzdolje, hilltop, church, cemetery, St. Luke, St. John, Mutimir, Pločaš, earring, stećak, conservation

The author presents results of researches made at the hilltop above Čenići and Treskavice hamlets in Uzdolje, near Knin. The site is situated at the southern side of Kosovo Field, at bottom of the northern slopes of Mount Promina, in the area of Uzdolje village, in the medieval Knin District (županija), the name of which (Vzdolye, Vsdoglie, Ozdolya, Usdolia, Susdoglie) was mentioned in several late-medieval documents. In the archaeological literature it has also been often referred to as the cemetery and church of St. Luke, this because of the found and partly reconstructed altar screen trabeation reading the year 895 and the name of the Croatian prince Mutimir-Muncimir, deemed to have originated from here, and because of the found group of fragments of various pieces of pre-Romanesque church furnishings. Based upon the data found in written historic sources and upon identification of works of late-medieval artists on the found remains, the paper refers to the church of St. John, reconstructed in 1458.

Nowadays, remains of this medieval church are surrounded with an Orthodox cemetery, formed in the last one hundred years or so, during which period of time the site was dug up, several medieval monuments were damaged and a number of the monumental stećak tombstones were broken or removed from their genuine locations. Several such tombstones and tomb slabs scattered over the hillside indicate that the archaeological site spreads beyond the present-day cemetery fences.

In 1993-1994, in a then occupied part of the Republic of Croatia, the site was excavated by the Belgrade University professor, Đorđe Janković, with his assistants, who removed several stone monuments to a nearby hamlet where they were subsequently found. More detailed data on these excavations and other possible finds are not available to the author of this paper.

In 2001-2002, there were studied interior and a part of surroundings of the medieval church, to be conserved again. Below its, partly preserved, floor there are a few remains of an older structure of undefined ground plan and purpose, and a built grave situated in the centre of the western part of the cella. The found fragment of a Roman milestone from the time of the joint rule of the emperor Valentinian I (364-375) and his brother Valens (364-378) and Gratian (367-383), and the double-pitched sarcophagus cover indicate the importance of this locality in the classical and the late classical periods.

This single-vessel church with a semicircular apse at the eastern end was erected in the pre-Romanesque period, as indicated by two fragments of various pieces of stone furnishings and by the way it was built, of scarcely dressed stones connected with large quantities of mortar. From its façade to the outer apex of the apse, the church is 12.20 m long, and 6.5 m wide. The interior width is 5 m, and the semicircular apse radius 3.8 m, narrower than the cell. The cell and the risen presbyterium were partitioned by a stone column with grooves for inserting the altar screen plates, found in situ. The lateral walls inner surfaces were each covered with three pairs of blind arches of T ground plan, whose protruding formerets supported the assumed vault, dividing the cell interior into three equal traves. Besides the dominating local limestone, the builders also used tufa and blocks of marl.

Because of its disrepair and partial caving in, the church was reconstructed by brothers Ivan and Luka Hrel(j)ić of Šibenik in 1458. Its outer facades were supported with three pairs of buttresses, the genuine floor was replaced with a rustical paving, the northern side of the apse was reconstructed in full, in the lateral niches there were built altar consoles, and opening in the southern wall was closed with stone and spolia. Besides the above mentioned fragments, in the collection of monuments stand out a complete anepigraphic beam and a beam with the engraved name of the district prefect (župan) Ivan, and the relief-decorated ambo plates. Made of marble, limestone and marl, the collected fragments do not provide for reconstruction of any of the four pre-Romanesque ensembles. This indicates several interventions in the interior during the Middle Ages, but also opens the issue of origin of the trabeation reading the name of the prince Mutimir. The local tradition on destruction of the St. John's Church before the Turkish conquest has been supported by no firm evidence.

In and around this medieval church, thirty graves, distributed densely and in two layers, have been excavated. Most of them were made of drystone and stone plates, two of roughly dressed stone bound with

mortar, and a few with no architecture. In and around the graves, there have been found coins of the Croato-Hungarian king Ludovic d'Anjou, a silver ring decorated with incisions, gilded tree-bead earrings, copper earrings and a silver earring with coiled thickenings, and fragments of majolica and rough, locally produced, vessels, evidencing late-medieval dates of burials here (13th-15th centuries). The same dates are confirmed by stećak tombstones, distributed at the crest of the hill, a number of them decorated with relieves of cross and lily as well as combinations of the two motifs.

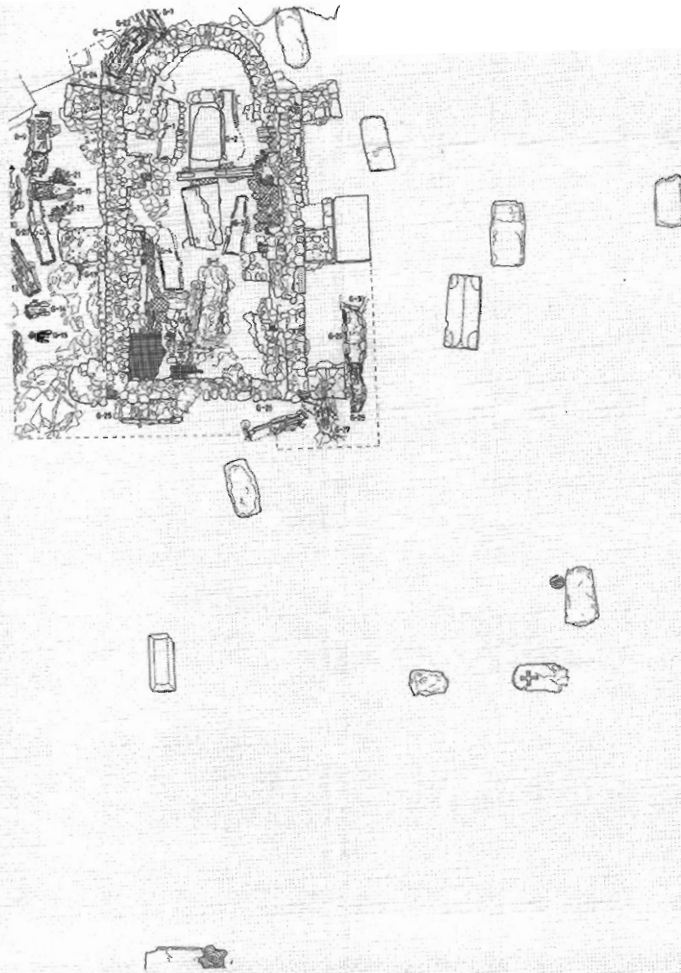
In the catalogue there are also fragments of a pluteus, formerly built in the porch of the Pločaš well, at the western end of Uzdolje village that, for their damages and possibility of further decay, have been taken to the Croatian Archaeological Monuments Museum in Split.

Translated by: D. Kečkemet

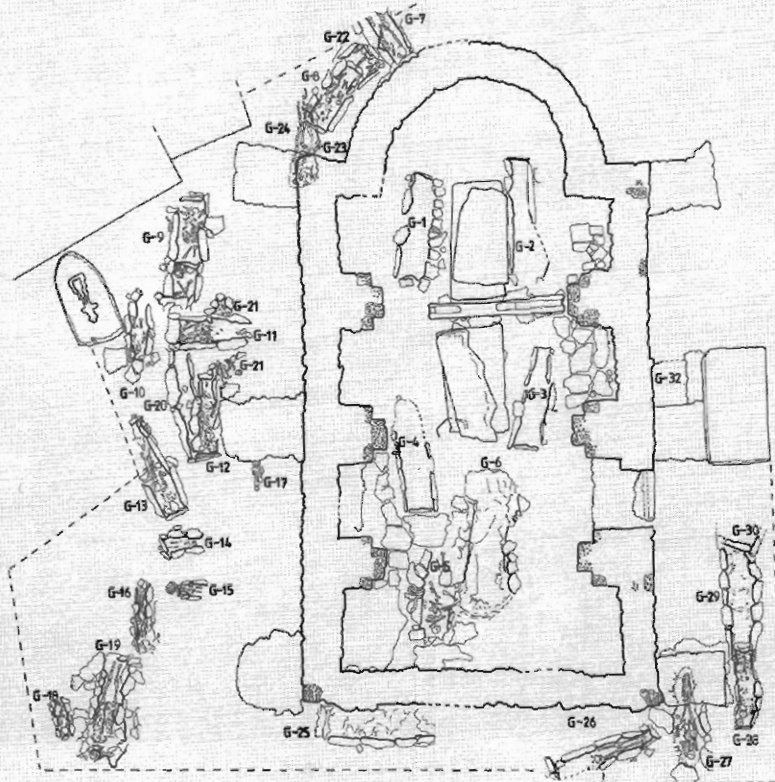

foto: Ljubo Gudelj

PLAN 1

PLAN 2

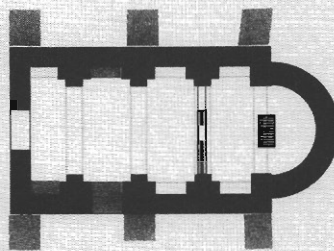
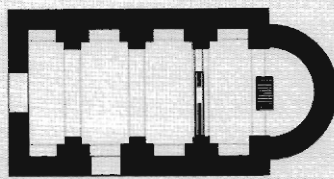
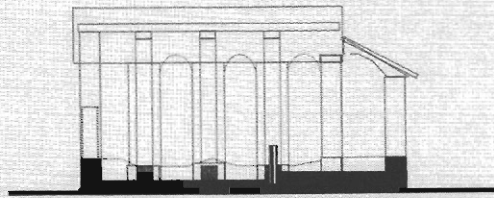
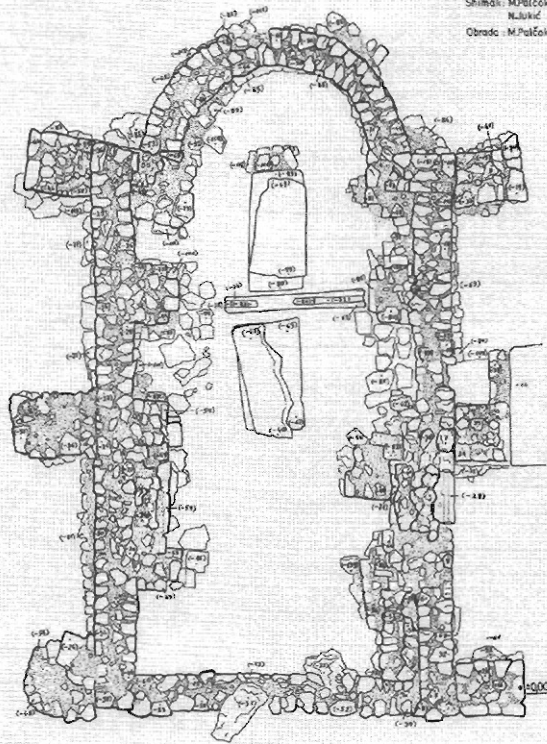

PLAN 3

UZDOLJE

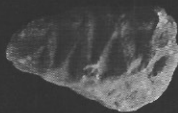
GENIČI — KNIN
Listopad 1995.
Šmihal: M.Polčok
N. Lukić
Obrada: M.Polčok

T. 1

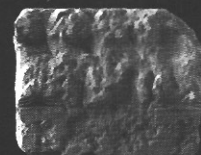
2241

2243

2248

2236

2612

2611

foto: Zoran Alajbeg

T. 2

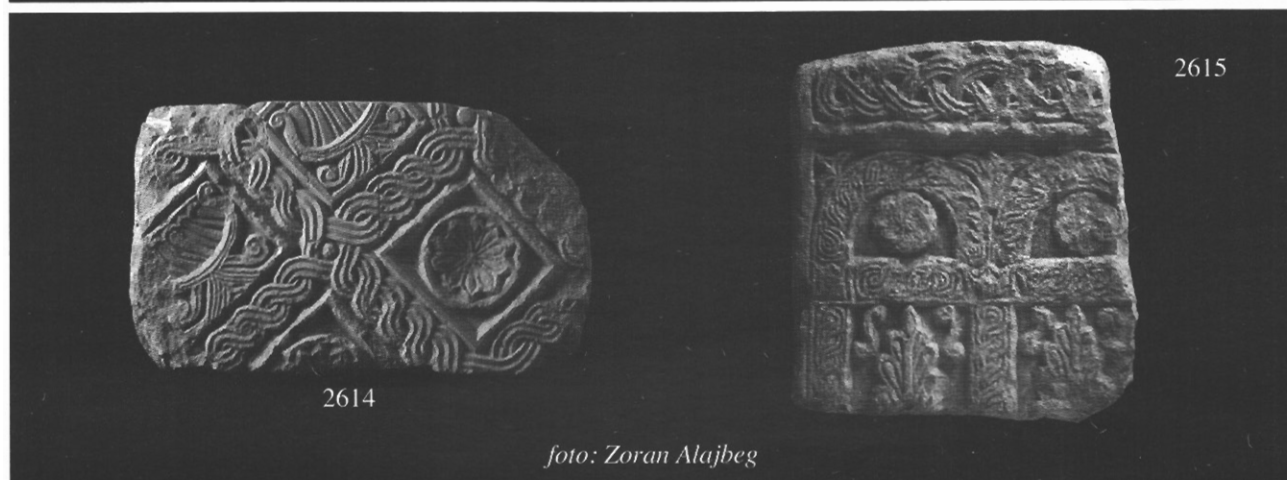
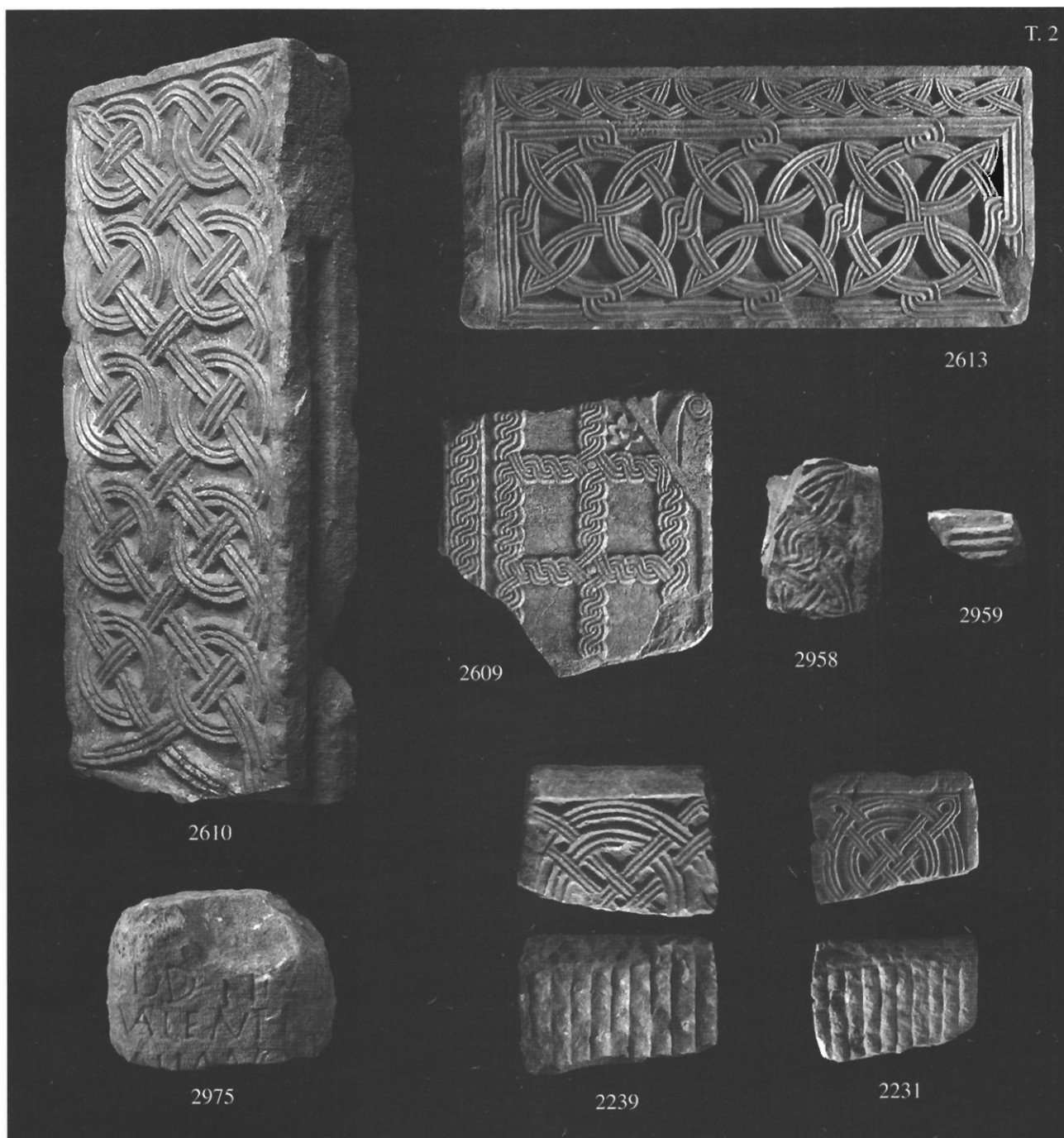
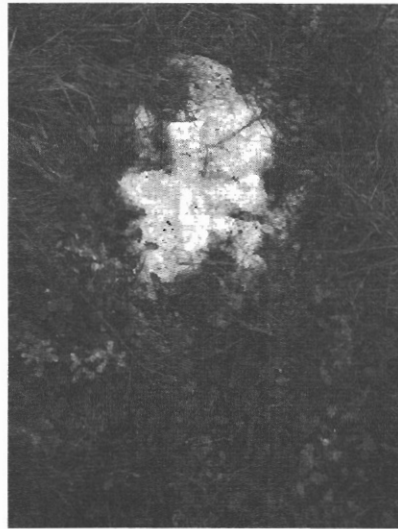
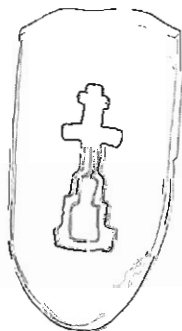
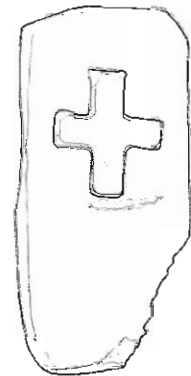
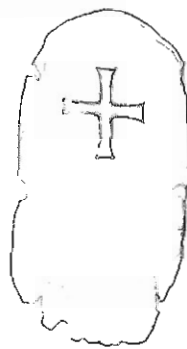
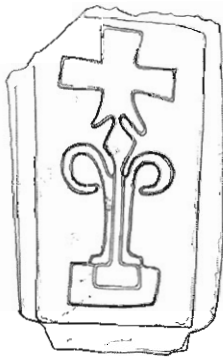

foto: Zoran Alajbeg

T. 3

G-7

G-19

G-20

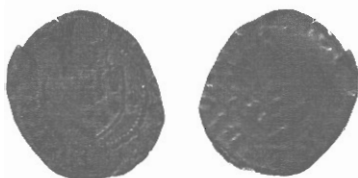
G-21

G-28

G-26

G-29

foto: Zoran Alajbeg